

Perspektiv på arkitekturforskning

Aant Elzinga

Vetenskapsteori, Göteborgs universitet

SAMMANFATTNING

En vetenskapsteoretikers syn på arkitekturforskningens problem och möjligheter. Inlägg på konstituerande möte i Föreningen för Arkitekturforskning 3 oktober 1987

Mitt perspektiv på arkitekturforskningen betingas av att jag står utanför. Trots detta har vi vid institutionen för Vetenskapsteori på Göteborgs universitet haft en hel del att göra med arkitekturforskningen och dess problem. Docent Göran Wallén är på ett genomgripande sätt engagerad i ett projekt på Chalmers. Och både Wallén och jag har med stort intresse följt den forskningspolitiska debatten.

Dessutom är det så att de problem som arkitekturforskningen står inför, också existerar inom andra framväxande ämnen, som t.ex. omvårdnadsforskningen, utvärderingsforskningen och forskning om socialt arbete. Dessa områden har vuxit fram i anslutning till välfärdssamhället och de professionskrav som följer ur detta. Det finns idag också strävanden att få till stånd t.ex. yrkesvägledarforskning och polisforskning. Och det finns förstås också forskning som kommit till stånd utanför det s.k. Reform-Sverige, d.v.s. utanför universitetsreformens införande av högre yrkesutbildningar inom högskolorna (vilket därmed påkallar forskningspåbyggnad).

Jag tänker här på t.ex. freds- och konfliktforskning, kvinnoforskning och andra tvärvetenskapliga ämnesbildningar, som humanekologi och vetenskapsstudier. Dessa ämnen har sitt upphov i freds rörelsen, kvinnorörelsen, eller, i vissa fall, en radikal kritik av vetenskapen och dess villkor i det moderna samhället, snarare än i reformpolitiken. Det gemensamma problemet, oberoende av uppkomst eller inre dynamik, är *identitetsproblemet*.

Identitetsproblemet har två sidor. Dels finns ofta ett mandat från samhällets eller någon annan påtryckargrups sida. Dels finns, å andra sidan, en mängd äldre

väletablerade och mäktiga discipliner inom den akademiska världen. De som ger mandat, vare sig det är ett departement (med tillhörande centralbyråkrati och underliggande utskott med resurser för forskning) eller resurssvaga kritiska rörelser, söker att påverka den nya forskningens inriktning och begreppsapparat. Ibland kan det faktiskt vara tal om en *kolonisering* av perspektivet. De starka disciplinerna, och deras anhängare, initierar å andra sidan en intervention i det nya ämnet med hjälp av sina gängse begreppsbildningar och metodiker: man syftar till att visa på existerande metoder, som fungerat på annat håll.

Alltså: de nya ämnen som växer fram i vår tid, speciellt om de har en stark koppling till samhällelig verksamhet, har att slå vakt om sin *integritet* och *identitet*. Detta gäller både i förhållande till inomvetenskapliga styrfält och samhälleliga (yttre) styrfält.

‘Styrfält’ är ett vetenskapsteoretiskt begrepp för manifesta och latenta regelsystem, vilka har en kontrollerande funktion inom forskningen. ‘Paradigm’ är ett exempel på ett inomvetenskapligt styrfält som innehåller implicita föreskrifter om a) vilka begrepp och perspektiv som skall användas, b) vilka problem som är de viktiga och rätta att analysera, c) vilka metoder som är anpassade till detta, och d) vilka tidigare forskningsrön, vetenskapliga texter, och namn, som man lutar sig mot.

Denna väv av ibland luddigt formulerade idéer om forskning utgör ett sorts åsiktsinnehåll och (vetenskaps-)ideal; detta fungerar som en slags ‘tyst kunskap’ i forskning, med förhands-antaganden som internaliserats under forskarutbildningens gång. Ur ett socialpsykologiskt perspektiv har det sagts att paradigmet fungerar som socialiseringsinstrumentet i forskningen¹.

Hur som helst, paradigm är för det mesta implicita, tills det uppstår en *kris* inom forskningsdisciplinen: i form av meningsskiljaktigheter rörande inriktning, problem, metoder, perspektiv o.s.v. Det är under denna kris som man blir varse sitt paradigm. Då blir konturerna klarare, eftersom de avtecknas i kontrast till de konkurrerande inriktningarna på fältet.

Nya ämnen som växer fram saknar oftast ett paradigm. De är s.a.s. på jakt efter paradigm, samtidigt som andra, etablerade ämnens företrädare – sociologer, statsvetare o.s.v. – bjuder ut sina ‘varor’; och dessa varor kan vara lockande, eftersom det på det egna området inte finns någon entydig eller klar kontur av ett paradigm. Jag menar att det i detta läge kan vara bra eller betydelsefullt att sätta sig in i ‘paradigmteori’. Det finns ju på ett analyserande plan, och inom mitt ämne, en hel rad olika teorier om vad ett paradigm är, och hur de fungerar. Jag har här givit några infallsvinklar, men det finns många fler².

Paradigmkritisk diskussion – och tematisering av problem rörande inre och yttre styrfält inom det nya området – har en given plats som forum för att *artikulera*

och elaborera med tillfälliga byggnadsställningar, vilka kan användas för att bygga upp en inomvetenskaplig begreppsapparat på ett mer reflekterat och vetenskapsteoretiskt medvetet sätt. Därmed också sagt att man skall akta sig för att låsa sig vid dessa byggnadsställningar: paradigmdiskussion får aldrig bli ett självändamål.

Vetenskapsteorin kan bara tillhandahålla allmänna orienteringar över vetenskapssyn, forskningsideal och skolbildningar, eller över traditioner som positivism, hermeneutik, marxistisk vetenskapssyn o.s.v. Men dessa allmänna orienteringar kan inte ersätta den konkreta, dagliga forskningens teori och praktik, utan kan endast fungera som en bakgrund och förutsättning för självreflektion.

Sedan vill jag tillägga att ovanstående bara är en del av området vetenskapsteori; det finns också en ämnesspecifik vetenskapsteori – fysikens, biologins, sociologins, etc. Här görs grundproblem m.m. inom ett givet ämne till föremål för filosofisk-teoretisk behandling.

Arkitekturforskning och identitetsproblem

Det ovanstående har behandlat vetenskapsteori på ett allmänt plan. Vidare har jag berört identitetsproblemen i samband med framväxten av nya ämnen i ett etablerat högskolesystem, och de starka avnämkrav som existerar utanför högskolan.

Detta har kanske inte alls något att göra med arkitekturforskningen, vilket ju är ett forskningsområde som kan luta sig mot en mycket gammal och gedigen arkitekturpraktik. Arkitektur har ju, som vi vet, existerat i årtusenden.

Ändå är det här som problemet delvis finns: jag hävdar att arkitekturforskningen är på jakt efter sin rätta identitet, ty det finns ingen entydig uppfattning om arkitektarbetets, och därmed arkitekturforskningens, vetenskapliga grund. Å ena sidan finns en anknytning till en konstnärs- och akademitradition, vilken betonar den estetiska dimensionen; å andra sidan finns det en anknytning till det moderna planeringsarbetet, massproduktionen, och konsumtionsområdet.

I det senare fallet finns en mängd olika forskningsfält inom andra discipliner som kan göra anspråk på att utgöra den vetenskapliga kärnan: byggnadsfunktionslära, brukarsociologi eller planeringsteori, teorier om mänsklig kommunikation (här finns det fler infallsvinklar), och teorier om gestaltungsprocessen.

Frågan är: vad är det som skall vara centralt inom arkitekturforskningen? Det enda vi kan konstatera är att alla dessa forskningsfält ryms inom ett komplext tvärvetenskapligt spektrum. Det är inte lätt att säga var arkitekturforskningens kärna befinner sig. Egentligen förutsätter en sådan inplacering ett ställningstagande vad gäller syftet med forskningen och vilka avnämre eller brukare som ställs i förgrunden och varför.

Som inom annan forskning, speciellt inom den samhällsvetenskapliga, föreligger olika möjligheter vad det gäller 'filosofiskt partstagande', vilket i sin tur

anger tendensriktningen. Och detta är åter en grund för meningsskiljaktligheter – ungefär som när det gäller paradigmen; men här är det samtidigt det yttre styrfältet och (delvis) ideologiska komponenter som blir viktiga.

Ytterligare en komplikation är att ideologiska skiljelinjer kan skära genom det inre styrfältet, vilket medför olika vetenskapsideal, d.v.s. olika uppsättningar av kriterier över hur man bör forska och vad vetenskaplig 'kunskap' över huvud taget är i detta sammanhang. Som redan antytts, innebär dessa olikheter (skiljelinjer) att det inte är självklart till vilken disciplin man, i ett nytt ämne, vänder sig för att 'låna' metoder.

Också arkitekturforskningen har en inre och yttre etik att ta hänsyn till och explicit formulera. Den inre etiken gäller just de interna spelregler som fastställer om eller hur forskningsverksamheten uppfyller vetenskapsidealet. Det kan vara allt ifrån självklara normer, som t.ex. att man inte skall fuska med data, att det skall finnas en viss upprepbarhet i undersökningar o.s.v., till en betoning av kvantifierade metoder och kriterier på hur en 'förklaring' skall se ut.

Detta är ett exempel på vad som kan kallas *interna epistemiska regler* – 'epistemisk' därför att de har att göra med kunskap. Sådana regler varierar i viss mån efter vilken vetenskapsteoretisk tradition man lutar sig mot: positivism, systemteori, kritisk teori, hermeneutik, strukturalism, semiotik, eller marxistisk vetenskapsuppfattning (eller kanske en eklektisk kombination av element från olika traditioner). Tradition, vetenskapsideal etc., 'styr' de perspektiv och förväntningar som mobiliseras gentemot forskningsresultaten – vilket är viktigt att ta hänsyn till vid utvärderingar. Alla projekt kan helt enkelt inte 'bedömmas' utifrån samma grund. Här är det värdefullt, som redan nämnts, att använda ett vetenskapsteoretiskt angreppssätt för att klargöra (artikulera) implicita antaganden som har att göra med den inre etiken och (styr-)regelsystemet.

Det som jag kallat den *externa etiken* har att göra med normer som rör förhållandet utåt: vem skall man tjäna och på vilka sätt? Här finns också olika ideal, bl.a. ett neutralitetsideal och ett partstagande ideal. Neutralitetsidealet säger att man skall vara opartisk, i den meningen att man skall distansera sig från allt vad ställningstaganden beträffar. Ibland fungerar detta ideal som täckmantel för faktiska ställningstaganden – i perspektiv och metod – till förmån för en avnämarnas part, på bekostnad av en annan.

Genom att utgå från ett artikulert partstagande ideal, kan detta (neutraliteten som täckmantel) undvikas. I stället kan förutsättningar skapas för en dialog mellan forskare och övriga berörda (avnämarna m.fl.). Ett teoretiskt-filosofiskt partstagande står på intet sätt i motsättning till ett krav på objektivitet³.

Här gäller det att särskilja forskningens verklighetsreferens i det utforskade fältet, från forskarnas sociala, administrativa och politiska kontext. Tvärtom så kan ett explicitgörande av partstagandet på perspektivnivån göra det lättare att

hantera och motverka tendenser till subjektivism och förenkling, vilket kan följa ur ett starkt engagemang och partstagande. Om istället den inomvetenskapliga kritiken och självkritiken får verka på ett mer fruktbart sätt, så kan dessa felslut elimineras. Man kan med andra ord avmystifiera en del av den vetenskapliga verksamheten.

Här kan man i viss mån stödja sig på Karl Poppers anvisningar om en kritisk rationalism, som är ständigt prövande och självkritisk. Popper menar att forskning börjar med problem, inte med hypoteser eller tillfälliga svar. Ett utomvetenskapligt problem översätts till ett forskningsbart problem. Sedan framställs en hypotes, som i sin tur utsätts för kritik och granskning i försöket att falsifiera den. Om den inte står sig får den modifieras, eller också måste en ny hypotes skapas för att ta dess plats. Om hypotesen överlever försöket att falsifiera den, är det en robust hypotes man kan gå vidare med.

P → TT → EE → P'
 <----- <

Problem (P) påkallar tillfällig hypotes (Tentative Theory – TT) som utsätts för kritik (Error Elimination – EE). Om en svaghet upptäcks, så har vi ett nytt problem (P'), o.s.v.

Detta är kärnan i en kritisk, rationalistisk hållning, som även skall gälla på den nivå där världsbild, perspektiv och ställningstaganden finns (den externa etiken)⁴. Alltså finns det ett *spänningsförhållande* mellan objektivitetssträvandet och partstagandet. Detta är ofrånkomligt. Frågan är vad man gör av det: ignorerar man det, eller vänder man det till en resurs i den forskningskritiska processen?

En allmän invändning mot Poppers vetenskapsteori är att den inte tar hänsyn till forskningens sociala, administrativa, och politiska dimension. I hans schema blir det en 'disembodied science', en forskning utan forskande subjekt. Därför måste schemat kompletteras med en modell som tar hänsyn till vetenskapen i dess sociala kontext. Modellen bör också ta hänsyn till den sociala kontexten på olika nivåer:

- (a) makro-nivån, där den nationella forskningspolitiken formuleras,
- (b) mellannivån, där forskningsråden och andra anslagsgivande instanser verkar, och
- (c) mikro-nivån, där forskningen faktiskt utförs, och där det finns olika 'paradigm' och praxis-regler.

Givet en sådan komplettering, kan ovanstående schema vara värdefullt för att hålla en kritisk inställning vid liv på den forskningsutförande nivån. Givetvis finns det ytterligare invändningar mot Poppers system, bl.a. att det är orealistiskt att tro att man kan börja från 'scratch' varje gång en falsifiering görs av en tillfällig

hypotes; på denna punkt finns det andra teoretiker som byggt vidare på Poppers grundtanke, och det finns åtskilligt att hämta i t.ex. Kuhns och andras paradigmteorier⁵.

Min poäng här är att betona den självkritiska inställning som är väsentlig på många olika nivåer när det gäller nyare ämnes- och forskningsområden som håller på att växa fram och är identitetssökande.

Kognitiva och sociala strategier

Inom flera av de nya forskningsfälten kan man identifiera typiska legitimeringsstrategier. Dessa innehåller både sociala och epistemiska (kognitiva) komponenter, d.v.s. olika slags argument för att rättfärdiga den nya ansatsen och dess specifika inriktning och form. Den sociala legitimeringsstrategin kan associeras med den externa etiken. Den går ut på att peka ut olika avnämarks-kategorier, och varför den nya forskningen är viktig för dessa: byggherrar, brukare, planerare, etc.

Ibland ser man att hänvisning görs till mer övergripande kategorier. T.o.m. 'mänskligheten' eller mänsklighetens gagn åberopas som skäl för den nya forskningen. Historiskt sett var det ju så som ämnen som t.ex. sociologi motiverades av sina företrädare på 1800-talet. I ett samhälle under industrialisering, med många nya sociala problem, som t.ex. slumområden i städerna, kunde sociologin motiveras som en socialfysik. Precis på samma sätt som fysiken kunde användas för tillämpning inom ingenjörskonsten för att bygga bättre broar, kunde socialfysiken fungera som en grund för en samhällelig ingenjörskonst⁶. Vi ser här hur sociala legitimeringsstrategier kan hänga ihop med övergripande ideologier. Variationen av argument kan också vara beroende av den ideologiska tendensriktningen.

När det gäller den kognitiva dimensionen, vilken rör forskningens meningsinnehåll och begreppsliga system, så kan även denna dimension motiveras på olika sätt. En vanlig strategi inom ett ämne är att först peka ut ett område som en 'vit fläck' och hävda att här behövs bättre kunskaper, vilka skall vila på vetenskaplig grund⁷.

Nästa moment i strategin är att börja fylla 'fläcken' med något slags innehåll, genom t.ex. inlånad teori eller datainsamlingsmetoder från ett annat ämne. Här kan det då uppstå motsättningar, beroende av olika perspektiv eller idéer om forskning hos de personer eller grupper som gör anspråk på att kunna få fram den kunskap som behövs.

I denna tredje fas är det inte ovanligt att det uppstår en diskussion om förutsättningar, grundläggande idéer om teorier, metoder, människosyn, världsbild, etc. Inom omvårdnadsforskningen t.ex. uppkom en sådan diskussion, delvis genom en motsättning mellan de som hade mer tilltro till ett medicinskt-kliniskt forskningsideal, och de som betonade sociala betingelser och den subjek-

tiva (upplevelse-)sidan hos patienter i en sjukdomssituation. Härmed kom de nya vårdforskarna att avgränsa sitt forskningsfält från annan, redan etablerad medicinsk forskning – vilket gjordes med hjälp av argument om vetenskapssyn. Den egna ansatsen – hävdades det från några – krävde hermeneutik och mjukdata. Den medicinska forskningen kritiserades för att vara enögt positivistisk och bärare av ett naturvetenskapligt vetenskapsideal, vilket inte passade för denna nya (omvårdnads-)forskning. Detta var en viktig fas, där strategin var att avgränsa ett forskningsfält och definiera dess 'subjekt'.

Även bland de som ger sig in på den nya forskningen kan det finnas motsättningar som bygger på skillnader i utbildning, tradition, infallsvinkel etc. I fallet omvårdnadsforskning kan man urskilja att t.ex. vårdlärare och praktiserande sjuksköterskor hade olika mål och argument för sin forskningsanknytning.

Efter denna avgränsande och stipulativa definitionsfas, kan det uppstå en slags 'husfrid' mellan olika slags grupper inom det nya ämnet. Eller, alternativt, kanske att en bestämd riktning segrar. Problemet kan då bli att själva konsolideringen av det nya forskningsområdet innebär att forskarna börjar avskärma sig från det praktiska livets problem, d.v.s. avskärmar sig från den praktikanknytning som ursprungligen gav upphov till och utgjorde bevekelsegrunden för forskningen. Här kan en levande dialog kring intern och extern etik inom ett ämne spela en förebyggande roll; man kan undvika att glida in i en 'akademisering' eller en inkapsling av ämnet.

På denna punkt bör det avslutningsvis sägas att sociala och kognitiva moment i legitimeringsstrategier aldrig är så klart uppdelade i praktiken som jag sökt göra dem. För det mesta är de kognitiva och sociala dimensionerna sammanvävda i argumenteringen, eftersom de i praktiken utgör två sidor av en och samma sak.

Den process, i vilken ett nytt forskningsområde växer fram, är ofta förknippad med både inom- och utomvetenskapliga strävanden. Viktigt i sammanhanget är professionaliseringssträvanden hos olika yrkesgrupper, vilka ser på forskningen som en 'hävstång' för att främja sina fackliga och professionsorienterade krav, vilket skulle öka dessa gruppers styrka i olika förhandlingssituationer, vis å vis andra grupper och aktörer i samhället.

Jag kan inte direkt svara på frågan om arkitekturforskningens vetenskapliga kärna. Frågan får penetreras i en diskussion där olika gruppers krav och meningar bryts mot varandra. Förmodligen finns det ett starkt inslag av pluralism. Anna Östnäs och Finn Werne⁸ har helt rätt när de betonar vikten av att låta olika meningar bryta mot varandra. Om inte, är risken att arkitekturforskningen bestäms av tillfälliga konjunktursvängningar och snabba förändringar av de yttre kraven, eller t.o.m. av moderiktningar inom planering och husbyggnad. Tidigare lades tonvikten på bostadsproduktion och funktionalistiskt tänkande; idag är det ombyggnad, restaurering och brukarpreferenser som har kommit i förgrunden.

Vem vet vad det blir i morgon? Det är angeläget att undvika en 'ad hoc'-mentalitet, och därför kan det vara på sin plats att söka diskutera förekomsten av olika sociala och kognitiva strategier utifrån ett långsiktigt perspektiv. Genom detta kan man motverka tendenser till pragmatism (i negativ bemärkelse) och opportunism, som ju – liksom inom andra nya ämnen – föds ur ett starkt relevansstryck och sektorsintegrering. Här kommer vi till de forskningspolitiska problemen, och det *yttre* styrfältet.

Sektorsforskning och grundforskning

Forskningspolitik som ett specifikt politiskt område är av sent datum. I Sverige liksom i andra länder var det först på 1950-talet som forskningens främjande blev föremål för systematiska åtgärder. Under och efter andra världskriget infördes forskningsråden på det organisatoriska området, och på 1950-talet blev det aktuellt med övergripande prioriteringar. Försvarspolitiken och den industriella utvecklingen blev starka påverkningsfaktorer. På 60-talet inrättades ett utskott för konsultation mellan regering och forskare på högsta nivå (forskningsberedningen). Samtidigt behöll Sverige en pluralistisk modell, där varje departement fick ansvar för vissa riktlinjer rörande nyttig forskning inom det egna området, till skillnad från en del andra länder där man sökte samla forskningspolitiken under ett tak i form av ett forskningsministerium. 60-talet präglades också av en utvecklingsoptimism, en tro på att bara man satsar på högre utbildning och forskning, så kommer det förr eller senare att ge avkastning i form av ökad BNP. Det var med andra ord en expansiv period.

Mot slutet av 60-talet kom en ekonomisk konjunktursvacka, och ur denna följde en kritik mot en allt för frikostig politik beträffande grundforskningen. Man frågade: hur mycket bidrar egentligen grundläggande forskningsmässiga idéer till nya produkter på den framtida marknaden? Vilka möjligheter finns till en mer direkt styrning av forskningen inom de olika departementens ansvarsområden? Volymen och kostnaderna för FoU hade börjat växa avsevärt, och detta i en ekonomi som måste hålla emot. Resultatet blev den s.k. sektoriella forskningspolitiken, som i Sverige infördes i synnerligen byråkratiska former. Under 1970-talet uppstod, vid sidan av de existerande grundforskningsråden, ett stort antal sektorsmyndigheter med pengar, s.k. externa medel, för forskning och utveckling. I en studie av svensk forskningspolitik nämner Rune Premfors ca 80 sådana organ⁹. Dessa har totalt sett mycket pengar, men är samtidigt oerhört fragmenterade. En konsekvens av detta tillflöde av externa sektorspengar till universiteten och högskolorna, är fragmentering av kunskapsproduktionen, och, i vissa fall, en kolonisering av de byråkratiska perspektiven.

Ingvar Johansson menar att vi i flera fall har fått ett beslutskonsulteri som går under beteckningen 'forskning'¹⁰. Han anser att vi måste gå tillbaka till den

ursprungliga kategoriseringen, vilken skiljer mellan grundforskning, tillämpad forskning, och utvecklingsarbete; detta för att hävda inifrån-perspektivet mot det starka relevansstrycket utifrån, vilket har blivit styrande och som skapar förvirring om vad som är vad.

Jag instämmer, och menar att detta är viktigt i diskussionen om nya ämnens mandat och identitet – hur de definieras. Också i ett bredare perspektiv är det viktigt att motverka tendensen att skiljelinjerna mellan inom- och utomvetenskaplig relevans blandas ihop, när forskning blir beslutskonsulteri.

På ett övergripande plan drivs den svenska forskningspolitiken av ett nyttighetstänkande. Vi går mot ett högteknologiskt samhälle. I detta samhälle betyder framgångsrik konkurrens, med högteknologiska produkter på 1990-talets marknader, att vissa typer av grundforskning måste prioriteras och styras redan idag (det kallas för 'strategisk grundforskning' och riktad grundforskning).

För universitetsforskningen gäller det att hänga med i mikroelektroniken, biotekniken, och forskning om nya material. Dessa tre stora 'clusters' av teknik, vilka också här i landet blivit nationella 'insatsområden' med många nischer för var och en, är oerhört centrala. Den som behärskar frontlinjeforskningen på dessa områden idag har i sin hand en viktig hävstång för ett konkurrenskraftigt näringsliv på 90-talet. Forskning på vissa områden har blivit en strategisk resurs i kampen om framtida marknader.

I USA, ett land som inte håller sig med annat än en officiell laissez-faire ideologi, förekommer också en form av keynesianism. Det är en militär keynesianism, framför allt i form av projektet 'Stjärnornas Krig' (Strategic Defence Initiative) som president Reagan lanserade 1983/84. Frankrike, som uppfattade detta som en utmaning på industriell och teknisk nivå, utformade ett europeiskt alternativ som går under namnet "Eureka". Det finns en viss överlappning gentemot SDI, även om inriktningen på Eureka inte direkt är ett militärt system i yttre rymden. Senare har också starka krafter verkat för en sammanhållning i Europa, också när det gäller initiativ på det forskningspolitiska frontavsnittet.

Sverige har fått överväga en anpassning, vilket framgår av 1987-års forskningspolitiska proposition, där nyttan av grundforskning återigen betonas. Också om kulturvetenskaperna – humaniora och samhällsvetenskap – uttalas varma ord, även om vissa ämnen hamnar i bakvatten, medan andra som är betydelsefulla för det högteknologiska samhället kommer i förgrunden: kognitiv psykologi, lingvistik, logik, och annat som har betydelse för, exempelvis, artificiell intelligens¹¹.

Det forskningspolitiska klimatet, med stark nyttoberoning och inslag av högteknologi, har också gett upphov till debatt om humanioras roll i framtiden. Här står instrumentellt tekniska kunskapsintressen och humanistiskt orienterade intressen mot varandra. På lång sikt är det möjligt att humaniora borde profilera sig i förhållande till en kulturpolitik, istället för som nu i förhållande till en svans av

forskningspolitiken. Hur som helst har humanvetenskapliga ämnen en dubbelsidighet i detta avseende - de vetter både mot natur och kultur (i vissa avseenden). Ju mer det industriella nyttighetskravet drivs, desto mer krystade blir argumenten för humaniora: t.ex. en motivering för religionspsykologin på basis av den forskningskompetens som krävs på detta område i och med exportindustrins kulturkontakter med arabvärlden och Asien. Genom exportindustrins kulturkontakter krävs det marknadsförare med större insikter i andra kulturers vanor och seder, så de inte gör bort sig. Om man skalar bort alla nyanser, blir detta kontentan av det pragmatiska argumentet¹².

Ur andra synvinklar kan plädering för kunskap om mellanmännsliga relationer och kulturella företeelser bygga på ett hermeneutiskt eller kritiskt emancipatoriskt perspektiv inom forskningen. Här hittar vi både traditionalister och kritiska forskare, vilka båda, var och en från sina utgångspunkter, vänder sig emot det pragmatiska idealet. Man vill istället satsa på forskning för dess egen skull, eller för vad som kan bidra till människors frigörelse från orättvisor och förtryck. I dessa fall bygger också forskningspolitiken på en annan vision, som på vissa punkter avviker från den offentliga, och då kan även andra typer av grundforskning bli centrala.

I ett projekt "Vetande och vision – humaniora i forskning och politik" har Sven Andersson, också från institutionen för Vetenskapsteori, och jag gått genom en del av de gångna årens debatt om humaniora. Vi har funnit samma tredelning i synpunkter när det gäller humaniora som när det gäller forskningspolitiken. I all korthet är de som följer:

- *Traditionalismen*, något inåtvänd, betonande den interna etiken, dock i praktiken med en viss radikal udd, eftersom själva existensen av denna riktning är ett ifrågasättande. Den kan t.o.m. vara en anklagelse mot de värden och värderingar som förknippas med det högteknologiska samhällets tekniskt instrumentella kunskapsintresse.
- *Pragmatismen*, som tar sin utgångspunkt i samhället som det ser ut idag och förordar en anpassning av humaniora efter rådande villkor.
- *Det emancipatoriska idealet*, eller *frigörelseidealet*, som liksom pragmatismen tar sin utgångspunkt i samhället som det ser ut idag, men ställer upp en helt annan vision av framtiden. Denna vision förutsätter radikala förändringar av grundläggande ägandeformer och andra institutionella arrangemang, samt efterlyser en forskning inom humaniora som uttrycker ett partstagande i samma riktning.

Avslutande kommentar

Det som berörts i denna artikel är några aspekter som gäller inre och yttre forskningsvillkor, framför allt hos discipliner som håller på att växa fram och är

på jakt efter en egen identitet. Arkitekturforskningen är inte ensam om de problem som uppkommer i detta sammanhang; den står varken fri från behovet att avgränsa och legitimera ett nytt fält med en kombination av sociala och epistemiska kriterier, och den är också utsatt för ett relevansstryck som måste hanteras vetenskapsteoretiskt och forskningspolitiskt. Detta är några av de aspekter som måste tas med i beräkningen, när arkitekturforskningen utvecklas för att knyta an arkitekturen till vetenskapen och ge den en medveten vetenskaplig kunskapsbas. Det gäller frågor som vetenskapsyn, vetenskapsideal, interna och externa normer, olika kunskapstraditioner, och sist men inte minst ett ställningstagande som kan definieras på olika sätt.

Vad jag försökt göra är att skissa två kontexter (inre och yttre styrfält) i vilka forskningens objekt konstitueras. Jag tror att en framkomlig väg, vilken definierats av Östnäs och Werne, är den där kunskap om relationen mellan människan och arkitekturen ställs i förgrunden, d.v.s. en forskning som undersöker mötet och interaktionen mellan människan och den bebyggda miljön – och skapandet av den byggda omvärlden.

Det är inte som arkitekt eller arkitekturforskare som jag fäster mig vid denna definition. Tvärtom, som sades tidigare, vetenskapsteoretisk forskning kan enbart orientera om allmänna drag inom idétraditioner och paradigm; den kan inte tillhandahålla färdiga lösningar på konkreta problem inom ett givet ämne. Min utgångspunkt är istället en bedömning av vilken slags social och kognitiv legitimeringsstrategi som kan bidra till en integrering av kunskaper, givet de problem som härrör från det forskningspolitiska läget, tendenserna till fragmentering, kortsiktig pragmatism, och förväxlingen mellan interna och externa epistemiska kriterier på god forskning.

Det sistnämnda, förväxlingen mellan inom- och utomvetenskapliga kriterier – där den yttre relevansen tränger bort de inre kriterierna på kvalitet och teoriutveckling – har jag tagit upp i andra sammanhang; jag har betecknat det som ett skifte i fokus från inre till yttre kriterier, eller helt enkelt *epistemisk drift*¹³. Under 70-talet, med den då starka tillväxten av olika sektorsorgan, har samhällsrelevansen ibland kommit att betonas på bekostnad av uppmärksamheten gentemot de inomvetenskapliga kriterierna på resultatens bärkraft och hållbarhet. Ett dylikt fenomen inom byggforskningsrådet gav ju upphov till kritik; en utredning tillsattes om BFR och sedan gjordes försök till korrigering, genom bl.a. införandet av ett vetenskapligt råd, vilket ju markerar en skärpning när det gäller uppmärksamheten gentemot kvalitetskravet.

Rent praktiskt har det visat sig vara bra i sådana sammanhang med ett system som på engelska kallas 'two tier system', där ansökningarna om projektanslag hos sektorsorgan först granskas i förhållande till de vetenskapliga bedömningarnas kriterier – inte tvärtom. I vilken ordningsföljd dessa inom- och utomvetenskapliga

bedömningar sker, är oerhört betydelsefullt, om man skall motverka tendensen till epistemisk drift inom sektorsforskningen. Och, givet att man accepterar att det inom sektorsforskningen kan vara andra än forskare som väljer problemen (efter yttre relevanskriterier), gäller även här att forskarna måste definiera problem som *forskningsproblem*. Detta kräver en översättningsprocess, och det är vanskligt med reduktion i båda riktningarna. I det ena fallet hamnar man i en praktikism som inte överskrider det bestående, i det andra fallet blir det en akademisering av problem, avskilda från praktiken. Integriteten måste fungera åt båda hållen, mellan praktiker och forskare.

Förutsättningarna för att säkra integriteten på forskarsidan, d.v.s. i forskningssprocessen, kan vara flera:

- *autonomi*, d.v.s. att forskaren utan externt inflytande kan fatta beslut i frågor som är väsentliga för den egna verksamheten;
- *en kritisk hållning* till det egna forskningsarbetet, samt självkritik inom forskarkollektivet;
- *arbetsförhållanden* som gör att den enskilde forskaren inte står i ett otillbörligt beroende till yttre finansärer och beställare;
- *ett upprätthållande* av en skiljelinje mellan inom- och utomvetenskapliga intressen och villkor eller kriterier, och utveckling av ett policymedvetande på fakultetsnivån – men även på sektions- och institutionsnivån.

Konkret innebär en del av det som sammanfattats här, att det måste finnas tillräckligt med fria resurser inom en fakultet eller sektion, liksom tillgång till fasta tjänster – detta för att universitetsforskningen skall kunna vara relativt fri och oberoende. För närvarande är behovet av ett stort antal befattningar på mellannivån akut. Om detta inte åtgärdas, kan det bli tal om en 'förlorad forskargeneration'.

Aant Elzinga, Göteborg den 19 dec 1987

Tack till Stefan Falk, Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, för språklig bearbetning m.m.

Litteratur

Sven Andersson, *Orientering i Vetenskapsteori*, Rapport från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet, nr. 138 (aug. 1983).

Aant Elzinga, *Essays on Scientism, Romanticism and Social Realist Images of Science*, rapport från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, nr. 143 (juni 1984).

Göran Wallén, *Praktisk vetenskapsteori*, rapport från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, nr. 149 (sept 1986).

Noter

1. Se t.ex. Thomas Brante, "Paradigmteorin och samhällsvetenskaperna", *Häftet för kritiska studier*, nr. 3, årg. 18, 1985, s. 6-28.
2. Se exempelvis Håkan Törnebohm, *Att forska över paradigm*. Rapport från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet, nr. 136 i serie 2, juli 1982.
3. Aant Elzinga, *Kreativitet, paradigmteori och social epistemologi*. Ett vetenskapsteoretiskt diskussionsinlägg om kreativa forskningsmiljöer, rapport från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs Universitet, nr. 114 i serie 1, mars 1986. Se vidare Aant Elzinga, "Objectivity and partisanship in science", *Ethnos* (The Ethnographical Museum of Sweden, Stockholm), 1975: 1-4, s. 406-427.
4. Jfr. Karl Popper, "Towards a rational theory of tradition", in *Conjectures and Refutations*, Routledge & Kegan Paul, London 1963, Ch. IV, s. 120-135.
5. Larry Laudan, *Progress and its problems*, Univ of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1977; se också Laudan, *Science and Values*, Berkeley and Los Angeles, 1984; jfr även H-G Gadamer, *Reason and the Age of Science*, MIT Press, Cambridge, Mass. 1983, som ger ett hermeneutiskt perspektiv på frågan om rationalitet och tradition.
6. Dessa idéer och andra som rör social och epistemologiska strategier har utvecklats av Thomas Brante som framställer dem i en kommande artikel i *Sociologisk forskning* (1988).
7. Se vidare Brante, a.a.
8. Anna Östnäs och Finn Werne, "Arkitekterna och arkitekturforskningen", *Tidskrift för Arkitekturforskning*, Vol 1, no 1, 1987, s. 21-32.
9. Rune Premfors, *Svensk forskningspolitik*, Studentlitteratur, Lund 1986.
10. Ingvar Johansson, "Återuppliva liket! Om grundforskning och tillämpad forskning", *VEST (Tidskrift för vetenskapsstudier)*, nr. 4 hösten 1987, s.12-17; VEST ges ut i Göteborg - prenumeration c/o Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet (att. J. Hultberg eller G. Sundqvist), 41298 Göteborg.
11. Ett kritiskt perspektiv på detta finns i *Sveriges forskning. En kommentar till den forskningspolitiska propositionen 1987*. Red. Jon Sigurdson och Rikard Stankiewicz, Forskningspolitiska institutet, Lunds universitet, Lund 1987.
12. Se också Aant Elzinga, "Kulturklyftan växer trots allt", i I. Bohlin m. fl., *Vetenskapens villkor på 80-talet*, rapport nr. 150 från Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet, maj 1987, s. 114-127.
13. Se Björn Wittrock & Aant Elzinga (ed.), *The University Research System*, Almqvist & Wiksell Int. Stockholm 1985, Ch. IX ("Research, Bureaucracy and the Drift of Epistemic Criteria", AE).

*